

خورشید خانم، نخستین زن صنعتگر تهرانی

17 خرداد 1402

نخستین کارگاه تولیدی خیاطی زنانه را خورشید خانم در تهران تشکیل داد.

تولید لباس نظامی توسط خورشید خانم در دوره قاجار، ایشان را به عنوان نخستین زن صنعتگر ایران مطرح می‌کند که به رقابت با کالای فرنگی پرداخت.

خورشید خانم تهرانی خیاطی بود که با اعتماد امیرکبیر به تولید بخشی از لباس نظامیان پرداخت و با هدایت امیر کارگرانی در اختیار گرفت و کارش را توسعه داد و نخستین کارگاه تولیدی خیاطی زنانه را در تهران تشکیل داد. بدین ترتیب او نخستین زن تهرانی بود که در ترقی تولیدات ملی به رقابت با کالای فرنگی پرداخت و انصافاً خوب از عهده کار برآمد.

با شکست ایران از روسیه، روند انحطاط سیاسی - اقتصادی ایران که از مرگ شاه عباس آغاز شده بود، شدت بیشتری گرفت و دخالت دو دولت قدرتمند استعمارگر روس و انگلیس با شیب تند تری ادامه یافت. محمد میرزا پس از مرگ فتحعلی شاه با همت و تلاش قائم مقام فراهانی صدراعظم کاردان و وطن دوست به تخت پادشاهی نشست، دو دولت زورگو که قائم مقام را مخالف منافع خود دیدند با دسیسه و نیرنگ باعث قتل وی شدند، تا حاجی میرزا آقاسی ناآگاه و بی‌خرد به صدارت برسد. با صدارت وی در دوران محمد شاه مملکت نه تنها رشد و توسعه‌ای پیدا نکرد، بلکه در کلیه امور دچار عقب ماندگی شدید شد. آسیب دیدگی در اقتصاد بیمار و قشون وامانده که مورد علاقه استعمارگران بود، بیشتر از بقیه ابعاد جامعه رخ می‌نمایاند.

با مرگ محمد شاه به همت و تلاش فراوان میرزا تقی خان امیرکبیر، ناصرالدین شاه به پادشاهی رسید. امیر در بدو صدارت و اصلاحات کلیه امور کشور، به بازسازی اقتصاد و اصلاح قشون بیش از هر چیز توجه نشان داد.

«قشونی که قبل از صدارت میرزاتقی خان فراهانی (۱۲۶۴ تا ۱۲۶۷ قمری) در ایران وجود داشت، ارتشی نبود که بتواند به طور کامل منافع ملی پاسداری نماید. به همین علت میرزاتقی‌خان، اصلاح در ارتش را امری ناگزیر دانست، زیرا معتقد بود که ارتش روح کشور است و اگر مملکتی بخواهد نیرومند شود، باید ارتش کارآمدی داشته باشد. بیشتر وقت خود را صرف ارتش و موسسات لشکری می‌نمود و در این باره، آنی غافل نمی‌گشت. چنان که از نظر مراقبت کامل اغلب روزها صبح زود به سربازخانه‌ها می‌رفت و اسلحه و مهمات سربازان و افسران را بازدید می‌کرد و از حقوق آن‌ها و اینکه آیا در موعد مقرر آن را دریافت کرده اند یا نه، خبردار می‌شد.» / حسین مکی، زندگانی میرزاتقی‌خان امیرکبیر، ص ۱۲۸

وضع قشون در دوره ناصری به دو بخش کاملاً متفاوت تقسیم می‌شود. بخش نخست با صدارت امیرکبیر آغاز می‌گردد. در این زمان وی به موازات دیگر اصلاحات همه جانبه کشور، در قشون و امور نظام هم به اصلاحات ارزنده و بی‌سابقه‌ای دست زد که منبعت از کیاست ذاتی و آموخته‌های وی در

دوران پیش از صدارت و نیز آگاهی‌هایی از سفر روسیه و عثمانی و دیگر منابع است. قشون ایران در این دوره به شکوفایی رسید و اگر معاندین، امیر را از میان نبرده بودند، از محصول نیک اندیشی و اصلاحات وی ملت ایران بسیار بهره‌مند می‌شدند.

امیرکبیر افسران اتریشی و آلمانی را برای تربیت صاحب‌منصبان نظامی استخدام کرد و شعبه نظامی دارالفنون را هشت ماه زودتر از افتتاح رسمی آن به کار انداخت. جیره و مواجب و پوشاک سربازان به طور منظم پرداخت می‌شد. لباس اونیفورم به سبک نظام اتریش برای سربازان از پارچه ایرانی تهیه گردید، کارخانه‌های اسلحه سازی در تهران، آذربایجان، فارس، خراسان و اصفهان احداث شد. به تهیه کتابچه و رسالاتی در زمینه امور نظامی پرداخت. مواظب بود، تا اعطای مناصب نظامی و ترفیع درجات با توجه به شایستگی‌های افراد صورت بگیرد. در نواحی مرزی و ناامن داخلی به احداث دژهای نظامی همت گماشت. مریضخانه دولتی برای سپاهیان بنا کرد. جلوی بی‌نظمی و تجاوز و چپاول سربازان را گرفت. تفنگ‌های جدید و مرغوب از کشورهای اروپایی خریداری کرد. عمارت و میدان توپخانه در تهران به همت او ساخته و توپ‌هایی از قشون به نمایش گذاشته شد. تعداد مقام‌ها و مناصب نظامی به دقت معین گشت و رسم بخشیدن مناصب بی‌شغل را بر انداخت و سازمان لشکری در دفتری مخصوص ثبت می‌شد. تعداد نفرات ارتش را از ۹۲۷۲۶ نفر به ۱۳۷۲۴۸ نفر رسانید و بودجه نظام در زمان عزل امیرکبیر ۱۶۸۰۰۰۰ تومان بود. نکته جالب اینکه برای ایلات هنگ‌های ثابت برقرار کرد و صاحب‌منصبانی را فرستاد تا به آن‌ها تعلیمات جدید دهند. / فریدون آدمیت، امیرکبیر و ایران، تهران، خوارزمی، چاپ هفتم، ۱۳۶۲، صص ۲۸۹ - ۳۰۰.

امیر با شیوه‌های عملی و اعتماد به بخش خصوصی کشور، اقتصاد نیمه جان ایران را حیات بخشید. او از طریق توسعه و تجدید سازمان قشون و اصلاح جنبه‌هایی از مالیه حکومت و عایدات، تحولی شگرف را آفرید که اگر معاندان وی را از بین نبرده بودند، ایران بیش از آنچه ملت آلمان از بیسمارک بهره‌مند شد، از اقدامات و اصلاحات این بزرگمرد وطن‌خواه ثمر می‌دید.

«مهم‌ترین اقدامات اصلاحی امیر در امور نظامی عبارت بود از: ۱. اصلاح هیات فرماندهی و تربیت صاحب منصب؛ ۲. استخدام خبرگان نظامی اروپایی؛ ۳. تاسیس شعبه علوم نظامی دارالفنون تحت نظر افسر اتریشی بارون گومنز؛ ۴. برقراری هنگ‌های ثابت برای ایلات؛ ۵. برانداختن رسم بخشیدن مناصب بی‌شغل در سازمان نظامی؛ ۶. بنای کارخانه‌های اسلحه سازی در تهران و برخی از ایلات؛ ۷. تاسیس کارخانه مهمات سازی در امیرآباد تهران؛ ۸. الغای رسم کهن سیورسات؛ ۹. متحدالشکل کردن لباس نظام با اقتباس از اتریش. در ضمن دوختن تکمه شیر و خورشید نخستین بار مرسوم شد. این تکمه‌ها را نخست از انگلیس وارد می‌کردند، ولی بعدها در ایران ساختند و علاوه بر این مشخص گشت که لباس لشکر، خواه کلیجه و خواه شلوار، از اقمشه ایران دوخته شود. لباس نظام از شال چوخی مازندران و ماهوت ایرانی و دیگر پارچه‌های وطنی تهیه می‌گردید. کار زردوزی لباس صاحب منصبان به خورشید خانم، یکی از بانوان تهرانی، واگذار شد و از آنجا که خوب از عهده آن برآمد، دولت مقرر کرد شاگردانی برای خود اختیار کند و تا مدت پنج سال احدی با او در این کار مشارکت ننماید؛ یعنی این حرفه در انحصار او قرار گرفت. / آدمیت، صص ۳۰۲ - ۲۸۹.

امیر صنعت و فناوری را با به خدمت گرفتن ایرانی وارد حیطه دانش ایرانیان می‌کرد و با تقویت تولید

کننده و صنعتگر بومی و اعتماد بخشیدن به آنها، اقتصاد بیمار ایران را سلامت و بهبودی می‌بخشید. وی به موازات اقدامات فراوان در کلیه امور اصلاحات بنیادینی را در صنعت ایجاد کرد، مثلاً در سال ۱۲۶۷ قمری شش تن از صنعت کاران ایرانی را برای آموزش رشته‌های مختلف به روسیه و دو تن را به عثمانی فرستاد.

امیر در راه ترقی صنعت ملی از پشتیبانی، تشویق و مساعدت به اهل فن و هنر هیچ دریغ نورزید. هنرمندان و صنعت‌کاران ایرانی که همواره تشنه سیاستمداران صادق و وطن پرست هستند، نیز به این دعوت پاسخی نیکو دادند و مبادرت به تولید کالای مرغوب ملی در رقابت با امتعه فرنگی کردند. خورشیدخانم خیاط که نمونه‌ای از زردوزی دور لباس نظامیان را که تا آن زمان از اتریش و عثمانی وارد می‌شد، ساخت. امیر آن زن هنرمند را تشویق کرد و پر و بال داد. فرمان داد شاگردان متعدد بگیرد و تا پنج سال نیز زردوزی لباس نظامی در انحصار او باشد. در روز جمعه یازدهم ربیع‌الثانی قمری «روزنامه وقایع اتفاقیه» از این واقعه چنین نوشت:

«ضعیفه تهرانی زر دوزی دوره ملبوس صاحب منصب نظامی را به قاعده روم (عثمانی) دوخته و در کمال خوبی به عمل آورد که در این هفته به نظر اولیای دولت علیه رساند. به طوریکست که مطلقاً با کار اسلامبولی امتیاز داده نمی‌شود. اولیای دولت علیه حکومت فرمودند که شاگرد بسیار نگاه دارند و تا مدت پنج سال احدی در عمل او شراکت ننمایند».

منبع: داریوش شهبازی؛ از الهیه تا دروازه غار؛ نشر ماهریس؛ 1398.